

УДК 323.15(=214.58)(477):327.39(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-21-18>

Надія Кічера

ORCID: 0000-0002-4998-7526

ОСВІТНІ МЕХАНІЗМИ СУСПІЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ РОМСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ У КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ

У статті здійснено аналіз та порівняння освітніх механізмів суспільної інтеграції ромів у країнах Вишеградської четвірки. Суспільна інтеграція є важливою для всіх груп населення задля забезпечення стабільності та розвитку як на мікро-, так і на макрорівні функціонування держави. Національні та етнічні меншини часто в суспільстві виступають додатковим містком, можливостями, а водночас каменем спотикання у контексті гармонійного співіснування, співпраці тощо. Національні меншини та етнічні групи є тим аспектом суспільного функціонування, на який значну увагу звертають Рада Європи та Європейський Союз, намагаючись утілювати у різних контекстах свій девіз та один з основних принципів – єдність у різноманітності. Водночас проблематика національних та етнічних меншин є однією з найзатребуваніших тем сучасних наукових досліджень та управлінських практик. Розвинені демократичні держави, у тому числі європейські країни різних регіонів, мають власні особливості формування та реалізації моделей політики щодо національних меншин та етнічних груп залежно від етнічної структури населення, особливостей етнонаціональних відносин та викликів, державних інтересів. Не є винятком і країни Вишеградської четвірки, які розробили та імплементують власні управлінські практики у сфері етнополітики, у тому числі щодо освіти, культурних особливостей меншин, їх громадсько-політичної участі тощо. Ці механізми повною мірою поширюються на представників ромської етнічної групи.

Ключові слова: етнополітика, Вишеградська четвірка, національні меншини, етнічні групи, роми, стратегія, освіта.

Вступ. Питання забезпечення належної реалізації прав національних та етнічних меншин є однією з актуальних тем сучасних наукових пошуків, нормативно-правових розробок та управлінських практик. Стратегічною метою у цьому разі є не лише забезпечення прав тієї чи іншої спільноти, а й підтримка конструктивного міжетнічного діалогу та загальносуспільної стабільності. У цьому контексті демократичні держави – члени Ради Європи, Європейського Союзу побудували та намагаються реалізовувати власні моделі, відповідні стратегії у сфері державної етнополітики, які, однак, часто залежать від політичної кон'юнктури, яка поряд з іншими чинниками накладають відбиток обмеженості та фрагментарності навіть на найдосконалішу модель політики. Не є винятком і країни Вишеградської четвірки, які формують свою політику щодо національних меншин та етнічних груп відповідно до міжнародних стандартів та моніторингових рекомендацій з урахуванням власних національних особливостей та потреб. Одним зі спільних наріжних питань, а відповідно, і формування спільних рекомендацій для низки європейських країн, є питання ромської етнічної групи, її суспільна інклюзія, починаючи зі сфери прийняття рішень і завершуючи буденним рівнем забезпечення життєво важливих потреб. Одна з актуальних тем для словацької, угорської, менше чеської та польської (через чисельне представництво групи) політик щодо національних меншин – питання інклюзії ромської громади, відповідне нормативно-правове, інституційне, фінансове забезпечення цього процесу.

© Н. Кічера, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Матеріали і методи дослідження. Для дослідження заявленої проблематики у вибраному форматі найбільш раціональним є використання методів аналізу та порівняння, а також методу дослідження документів, зважаючи на необхідність опрацювання офіційних актів та звітів. У контексті порівняння ситуації щодо можливих та наявних освітніх механізмів інклюзії ромської спільноти у різних суспільствах важливим є аналіз статистичних даних, які дають реальну картину щодо залученості ромських дітей різного віку до освітнього процесу у різних європейських країнах. Використання методів аналізу та порівняння також дає можливість порівняти досліджувані країни за конкретними критеріями, узагальнити розуміння щодо ситуації з освітою ромських дітей у країнах Вишеградської четвірки. Для цього також важливо використовувати у дослідженні не так наявні праці, релевантні проблематиці, як офіційні документи, у тому числі законодавчі, звіти, зокрема зі статистичними показниками, імplementовані у ЄС та окремих країнах-членах проекти щодо освіти представників ромської громади різних вікових категорій.

Результати та обговорення. Сучасні соціально-економічні, політичні, технологічні зміни ставлять динамічні виклики та завдання як на персональному, так і глобальному, загальнодержавному рівнях прийняття рішень. Ці процеси як ніколи вимагають якісних навичок та належної освіти. Актуальними у цьому контексті є, зокрема, і виклики, пов'язані з освітою дітей представників ромської етнічної групи, що є типовим для країн проживання даної спільноти. Це залежить не лише від особливостей освітніх, шкільних систем, а й від комплексу чинників об'єктивного соціально-економічного характеру та низки суб'єктивних бар'єрів та перешкод.

Дуже часто на перешкоді перспективним візіям та практикам у сфері освіти ромських дітей стають несистемність та фрагментарність у їх упровадженні. Належна освіта ромських дітей постійно знаходиться у фокусі уваги Ради Європи та Європейського Союзу, про що свідчать не лише нормативно-правові документи, а й практичні проекти, у тому числі спільні для цих організацій. Таким прикладом є одна з останніх європейських ініціатив – Інклюзивні школи: зміни для ромських дітей, спільний проєкт Європейської Комісії та Ради Європи, що зосереджується на інклюзивній освітній політиці та інноваційних освітніх практиках для ромських дітей та дітей, яким загрожує відчуження [6]. Один з основних результатів проєкту – започаткування ініціативи «Амбасадор інклюзивної освіти», завдання якого спрямовані на підвищення обізнаності громадськості про переваги та цінність інклюзивної освіти. У проєкті зроблено акцент на практичний зв'язок неформальної освіти, сім'ї та громади. Основними цілями проєкту були чотири взаємопов'язані моменти, зокрема створення механізмів підтримки та ресурсів для пілотних інклюзивних шкіл (протягом першого етапу реалізації проєкту було відібрано у різних муніципалітетах компактного проживання ромської громади по сім шкіл у Словаччині та Угорщині, шість – у Румунії, три – у Чехії та дві – у Великобританії), надання підтримки вчителям для сприяння інклюзії та покращення результатів навчання ромських дітей, підтримка усунення конкретних перешкод для уразливих груп, у тому числі через зміцнення партнерства всередині країни, підвищення обізнаності про переваги інклюзивної освіти для широкої громадськості, а також осіб, які приймають рішення. Кожна пілотна школа створила координаційну групу, до складу якої входили педагогічний і непедагогічний персонал, батьки та представники учнів, і прийняла план інклюзивного розвитку школи, на основі якого виплачувалися гранти INSCHOOL. Як результат, до кінця проєкту середовище в більшості шкіл було помітно покращено. Це стало можливим завдяки грантовій діяльності із залученням широкого кола стейкхолдерів на рівні школи, що дало можливість створити більш тісне, інклюзивне середовище завдяки спеціальному навчанню, що було чітко визначено координаційними групами, обміну досвідом, завдяки міжнародним навчальним візитам, розробленню та запровадженню схем підтримки учнів, залученню батьків, зокрема до неформальних заходів (від дебатів та екскурсій до спільного благоустрою шкільних приміщень). Це була методологія

активного залучення ромських дітей до різних шкільних заходів у поєднанні з грантовою підтримкою, що дало ефект та позитивний результат. Окрім робочих груп, на національному рівні проводився активний діалог з органами влади, зокрема профільними міністерствами, іншими стейкхолдерами, такими як заклади освіти з підготовки вчителів, а також громадськими організаціями ромської спільноти. Результати проєкту вже на пілотному етапі лягли в основу національних нормативно-правових документів [7].

Загалом ЄС наголошує на необхідності кращого залучення (інклюзії) ромів ще із середини 1990-х років. Для сприяння цьому процесу, подолання ізоляції та дискримінації представників ромської спільноти ЄС запропоновано низку ініціатив, основними з яких є рамки, або стратегії, ЄС, які лягають в основу національних стратегій країн – членів ЄС. Перша стратегічна рамка була розрахована на період із 2011 по 2020 р., а в 2020 р. Європейська Комісія ухвалила нову стратегію до 2030 р. [4]. Частиною стратегії ЄС є також висновки Європейської Ради щодо заходів із забезпечення рівного доступу ромів до адекватного та десегрегованого житла, а також щодо вирішення проблеми сегрегованих поселень, які були прийняті у 2023 р. У даних ініціативах та програмах ЄС підтримує країни-члени через різні інструменти фінансування, зокрема структурні та інвестиційні фонди [10].

Згідно з даними Ради Європи, близько шести мільйонів представників ромської спільноти проживають у країнах Європейського Союзу, найбільше в Румунії, Болгарії, Угорщині, Іспанії, Словаччині. Серед країн Вишеградської четвірки, згідно з офіційними даними, найбільше ромів проживає в Угорщині та Словаччині, набагато менше в Чехії, ще менше у Польщі [10]. Угорщина, Словаччина та Чехія часто підпадають під дослідження Агентства Європейського Союзу з питань основоположних прав, які полягають у зборі статистичних даних щодо порушень прав людини в ЄС, які проводяться з 2008 р. [8]. Дані дослідження постійно демонструють проблеми та перешкоди, з якими стикаються представники ромської спільноти у сфері освіти, працевлаштування, охорони здоров'я, житла. Результати останнього дослідження будуть опубліковані у жовтні 2025 р., що дасть можливість подальшого простеження динаміки, зокрема й у сфері освіти.

Як свідчать цифри, освітня проблема серед ромської спільноти у країнах ЄС є однією з найбільш актуальних. Це стосується всіх рівнів освіти від дошкільної ланки. Особливо гостро постає питання після базової школи, але достатньо низкими порівняно із середньоєвропейськими цифрами є також показники дошкільної освіти. Значний відсоток ромських дітей старшого віку кидають школу, так і не отримавши повний цикл середньої освіти [10]. Окрім того, незважаючи на нормативні механізми запобігання, проблемою залишається сегрегація в школах. При цьому Урядовий уповноважений із питань ромської громади Словацької Республіки Александер Дашко наголошує, що саме освіта разом із зайнятістю є найбільш пріоритетною сферою стратегії держави щодо ромської спільноти, від чого залежить прогрес в інших сферах [11]. Загалом серед пріоритетних, окрім освіти та зайнятості, є сфера здоров'я, житло, протидія протиромському расизму та підтримка участі/залученості представників ромських громад.

Освітня політика є виключною відповідальністю країн – членів ЄС. Але національне законодавство повинно базуватися на міжнародних стандартах, зокрема щодо рівного права на освіту для всіх. Країни повинні поважати Директиву про расову рівність, яка забороняє будь-яку дискримінацію за расовою чи етнічною ознакою в освіті. Окрім того, прийнята Рамкова програма ЄС, спрямована на розширення ефективного рівного доступу до якісної та інклюзивної освіти [10, с. 35]. При цьому показники залучення ромських дітей до освітнього процесу значно різняться у різних країнах. Так, наприклад, хороші показники щодо залучення дітей до базової освіти демонструє Чехія, де є значне зростання після 2021 р. порівняно з даними попереднього дослідження у 2016 р., тоді як в Угорщині та Словаччині тенденція протилежна [9, с. 37]. Водночас із вищою освітою краща ситуація в Угорщині. Із погляду перспективності

для ромських дітей у сфері професійної підготовки ефективними є короткотермінові системи професійно-технічної освіти, орієнтовані на робітничі спеціальності. Що стосується сегрегації у школах, то згідно з останнім дослідженням Агентства, найгіршими серед країн Вишеградської четвірки є показники Словаччини. Як свідчать дані, є проблема дискримінації у комунікації батьків/опікунів ромських дітей з адміністраціями шкіл. У цьому разі кращою порівняно з іншими країнами є ситуація в Угорщині.

У країнах Вишеградської четвірки з найбільшою часткою ромського населення активно залучається підтримка європейських фондів. Найбільше коштів виділяється через Європейський соціальний фонд та Фонд регіонального розвитку, завдяки яким удасться реалізовувати проєкти для підтримки освітніх можливостей для ромських дітей – від шкільного персоналу і до будівництва чи розширення освітніх закладів [2]. Однак не всі громади в країнах V4 із компактним проживанням представників ромської спільноти є активними у релевантній проєктній активності, навіть у Словацькій Республіці, де функціонують регіональні офіси Урядового уповноваженого з питань ромської громади. Ще однією перешкодою виступає неоптимальність у використанні європейських коштів. Також у всіх країнах Вишеградської четвірки проблемою залишається підготовка вчителів, які б володіли мовою меншини, що відзначається також і в контексті моніторингових циклів виконання міжнародних зобов'язань.

У матеріалах моніторингових звітів підкреслено, що уряди демонструють рішучість у поліпшенні становища ромів шляхом системних заходів у різних галузях. Наприклад, у Словаччині було введено обов'язковий дошкільний рік для ромських дітей та запроваджено безкоштовне харчування у початкових класах, створено робочі місця для ромів, зокрема як медіаторів, помічників учителів, доглядальників, членів громадських патрулів тощо. Також було надано більше місць для ромських дітей у дитячих садках, більше дітей отримує середню освіту [5, с. 7]. Свою модель роботи з неблагополучними сім'ями, куди віднесено також ромське питання, проводить Угорщина, яка реалізує низку урядових програм – від корекційних шкіл до програм репетиторства та стипендійних програм у вищій освіті, а також запровадила обов'язкове відвідування дошкільних закладів із трьох років [1, с. 4].

Висновки. Загалом країни Вишеградської четвірки відзначаються ефективними системами політики щодо національних меншин, у тому числі ромської спільноти, які побудовані з урахуванням потреб, проблем та особливостей участі національних меншин, що проживають у державі, функціональною профільною інституційною системою та ефективним нормативно-правовим забезпеченням, яке постійно актуалізується завдяки прийняттю незаконодавчих документів у сфері забезпечення та захисту прав меншин, знову ж таки найбільший акцент, зокрема в Угорщині та Словаччині, зроблено саме на ромській меншині [3]. Державні стратегії щодо ромської спільноти та плани дій на їх реалізацію та актуалізацію є ефективним інструментом реалізації політики щодо ромської меншини, про що свідчить не лише деталізація у них цілей, завдань, активностей, індикаторів, фокус груп тощо, а й фінансовий аспект, позаяк невиконання планів дій на відповідний період тягне за собою можливе призупинення фінансування з європейських фондів. Проєкти щодо ромської громади є добре фінансованими Європейським Союзом та національними урядами, постійно розробляються профільні цільові програми та стратегії. Незважаючи на це, в аналізованих державах залишається низка невирішених питань у сфері освіти, зайнятості, рівня життя ромів, які потребують постійної уваги з боку влади. Незважаючи на прийняті на національних рівнях рамки, стратегії, плани дій, розрив між положеннями та практикою залишається, зокрема і через значний проєктний чи пілотний складник. Тобто крім питань належного залучення ромських дітей, ефективного управлінського процесу, у тому числі на місцевому рівні, раціонального використання європейських коштів, залишається відкритим аспект упровадження ефективних апробованих пілотних програм (які зазвичай є близькими до середовища реалізації) у національні освітні практики.

Література:

1. Бакальчук В.О., Дубова С.В., Тищенко Ю.А., Каплан Ю.Б. Законодавство та підходи іноземних країн до розв'язання проблем реалізації прав, свобод і обов'язків громадян, які належать до ромської національної меншини. *Аналітична доповідь. Центр суспільних досліджень*. 2021. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.21> (дата звернення: 06.05.2025).
2. Годлевська К.В. Інклюзивна освіта ромських учнів у Словацькій Республіці та Угорщині: виклики та перспективи. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2024. № 5. URL: DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-5-03-01> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Akčné plány k stratégii rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030 na roky 2025 – 2027. *Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. Úrad vlády SR. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. 2024. 116 p. URL: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1113/akcne_plany_strategie_2030_na_roky_2025_2027_final.pdf
4. A new EU Roma strategic framework. *European Commission*. October 2020. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-10/factsheet_-_a_new_eu_roma_strategic_framework_en.pdf (дата звернення: 19.05.2025).
5. ECRI report on the Slovak Republic. *Council of Europe*. December 2020. URL: <https://rm.coe.int/ecri-6th-report-on-the-slovak-republic/1680a0a088> (дата звернення: 12.05.2025).
6. INSCHOOL project – Inclusive Education Ambassador Initiative. URL: https://www.eeas.europa.eu/node/431400_fr (дата звернення: 18.05.2025)
7. INSCHOOL1. Joint Programme Inclusive schools Making a difference for Roma children. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/inclusive-education-for-roma-children/inschool1> (дата звернення: 19.05.2025).
8. Roma in 10 European Countries – Main results. *European Union Agency for Fundamental Rights*. URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings> (дата звернення: 10.05.2025).
9. Roma Survey 2021 – Main results. Vienna, 2022. 77 p. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-roma-survey-2021-main-results2_en.pdf (дата звернення: 10.05.2025).
10. Understanding EU action on Roma inclusion. *Think Tank European Parliament* URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI\(2021\)690629_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI(2021)690629_EN.pdf) (дата звернення: 09.05.2025).
11. Vláda schválila akčné plány inklúzie Rómov na roky 2025 – 2027. *TERAZ.SK. Spravodajský portál Tlačovej agentúry Slovenskej republiky*. 18. decembra 2024. URL: <https://www.teraz.sk/slovensko/vlada-schvalila-akcne-plany-inkluz/844132-clanok.html>

References:

1. Bakalchuk V.O., Dubova S.V., Tyshchenko Yu.A., Kaplan Yu.B. (2021). Zakonodavstvo ta pidkhody inozemnykh krain shchodo rozv'iazannia problem realizatsii prav, svobod i obov'iazkiv hromadian, yaki nalezhat do romskoi natsionalnoi menshyny [Legislation and foreign countries approaches to solving problems of exercising the rights, freedoms and obligations of citizens belonging to the Roma national minority]. *Analitychna dopovid. Tsentru suspilnykh doslidzhen – Analytical report. Center for Social Research*. Retrieved from: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.21> [in Ukrainian].
2. Hodlevska K.V. (2024). Inkluzivna osvita romskykh uchniv u Slovatskii Respublitsi ta Uhorschyni: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education of Roma students in the Slovak Republic and Hungary: challenges and prospects]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pedahohika ta psykhohiia – Problems of modern transformations. Series: pedagogy and psychology*. № 5. Retrieved from: <https://doi.org/10.54929/2786-9199-2024-5-03-01> [in Ukrainian].
3. Akčné plány k stratégii rovnosti, inklúzie a participácie rómov do roku 2030 na roky 2025 – 2027. (2024). *Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. Úrad vlády SR. Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity*. 116 p. Retrieved from: https://www.romovia.vlada.gov.sk/site/assets/files/1113/akcne_plany_strategie_2030_na_roky_2025_2027_final.pdf
4. new EU Roma strategic framework. (2020). *European Commission*. October. Retrieved from: https://commission.europa.eu/system/files/2020-10/factsheet_-_a_new_eu_roma_strategic_framework_en.pdf
5. ECRI report on the Slovak Republic. (2020). *Council of Europe*. December 2020. Retrieved from: <https://rm.coe.int/ecri-6th-report-on-the-slovak-republic/1680a0a088>

6. INSCHOOL project – Inclusive Education Ambassador Initiative. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/node/431400_fr
7. NSCHOOL1. Joint Programme Inclusive schools Making a difference for Roma children. Retrieved from: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/inclusive-education-for-roma-children/inschool1>
8. Roma in 10 European Countries – Main results. *European Union Agency for Fundamental Rights*. Retrieved from: <https://fra.europa.eu/en/publication/2022/roma-survey-findings>
9. Roma Survey 2021 – Main results. (2022). Vienna. 77 p. Retrieved from: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-roma-survey-2021-main-results2_en.pdf
10. Understanding EU action on Roma inclusion. *Think Tank European Parliament* Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI\(2021\)690629_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690629/EPRS_BRI(2021)690629_EN.pdf)
11. Vláda schválila akčné plány inklúzie Rómov na roky 2025 – 2027. (2024). *TERAZ.SK. Spravodajský portál Tlačovej agentúry Slovenskej republiky*. 18. Decembra. Retrieved from: <https://www.teraz.sk/slovensko/vlada-schvalila-akcne-plany-inkluz/844132-clanok.html>

Nadiia Kichera. Educational mechanisms of the Roma ethnic group social integration in the Visegrad Four countries

The article analyzes and compares educational mechanisms for the social integration of Roma in the Visegrad Four countries. Social integration is important for all population groups for ensuring stability and development at both the micro and macro levels of state functioning. National and ethnic minorities often are the additional opportunities, bridges, and at the same time stumbling blocks in society in the context of harmonious coexistence, cooperation, etc. National minorities and ethnic groups are an aspect of social functioning to which the Council of Europe and the European Union pay significant attention, trying to implement in various contexts one of their basic principles – unity in diversity. At the same time, the issue of national and ethnic minorities is one of the most popular topics of modern scientific research and management practices. Developed democratic states, including European countries from different regions, have their own peculiarities in the formation and implementation of policy models regarding national minorities and ethnic groups, depending on the ethnic structure of the population, the characteristics of ethno-national relations and challenges, and state interests. The Visegrad Four countries also have their own successful examples and mechanisms, having developed and implementing management practices in the field of ethnopolitics, regarding national and ethnic minorities, including the Roma ethnic group.

Key words: ethnopolitics, Visegrad Four, national minorities, ethnic groups, Roma, strategy, education.

Відомості про автора:

Кічера Надія – кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Надійшла 16.08.2025

Прийнята 20.08.2025

Опублікована 30.10.2025